

Procesul integrării europene: aspecte ale dimensiunii lingvistice românești

Doina BUTIURCA

Idealul european s-a impus ca dimensiune fundamentală a spiritului românesc în Principate, cu precădere, în perioada modernă de dezvoltare a culturii române. A fi „neluminat” însemna pentru Ilumiști a fi „neeuropen”, a te opune progresului. Momentul Școlii Ardelene a ilustrat intuiția unei noi realități culturale și spirituale aflate în plină evoluție, a unei perioade inedite a istoriei ideilor europene, extinsă până la pașoptiștii revoluționari din Principate și nu numai.

Conștiința europeană este pluridimensională în cultura română și s-a manifestat fie ca aspirație organică spre culturalizare, fie ca devenire istorică și fapt de cultură, prin intermediul limbii („luminarea europeană a poporului român – nota Adrian Marino – nu se putea lipsi de acest instrument lingvistic”¹). Modelul cultural european a fost ideea-forță a apariției în 1818 a *Lexiconului românesc-nemțesc*. Ion Budai-Deleanu nota: „Toate neamurile Europei, care au făcut cel dintâi pas către cultură, mai întâi de toate s-au grijit de lexicon întru limba sa”².

Ideea identității lingvistice europene fascinează la un alt reprezentant al Școlii Ardelene, Petru Maior, conștient că „luminarea europeană” a poporului român nu se putea lipsi de un instrument atât de prețios cum este limba. Pentru Maior, limba română „este o limbă de Europa, de origine latină”. Prestigiul european al limbii latine își lasă amprenta și asupra limbii române: „Limba latinească este una dintre cele mai învățate și mai vechi din Europa”, nota Petru Maior.

Tendența limbii și a culturii române de a se sincroniza cu formele europene s-a manifestat în diferite grade, în epoci socio-culturale și istorice diferite, având orientări diferite. Dacă, de pildă, în manuscrisele religioase din secolul a XVII-lea elementele lexicale împrumutate din limba latină deveneau semnul deschiderii scrisului vechi românesc spre modelul latino-roman, abundența elementelor franceze din secolul al XIX-lea trădează, pe lângă atitudinea pro-occidentală, aspirația spre culturalizare. Solidarizarea și aspirația spre integrare ce definesc perioada postdecembristă depășesc simpla năzuință de răspândire a culturii prin presă, tipar, editură, literatură și învățământ, a secolului trecut. Afluxul de concepții și instituții democratice europene confirmă tendința de internaționalizare și modernizare a vocabularului românesc contemporan, atât la nivelul limbajului publicistic – cel mai nonconformist și mobil –, cât și în sfera jargoanelor neologice. Influența majoră se produce în domeniul politicului

¹ Adrian Marino, *Pentru Europa*, Polirom, Iași, 2005, p. 211.

² I. Budai-Deleanu, *Scieri lingvistice*, București, 1970, p. 167.

(circulație, arte, comerț, tehnică, biologie, comunicație, sport, vestimentație): „Political – nota Irina Preda – ocupă în acest vocabular novator al presei postdecembriste un loc de-a dreptul covârșitor. Se poate susține că după revoluția din decembrie 1989, lexicul limbii române s-a politizat în mod frapant”³. Mutațiile majore se produc la nivelul dinamicii sensului⁴, prin calc semantic (împrumut de sens), prin extinderi de sens etc. Dezvoltarea conotațiilor metaforice, abrevierile după modelul francez⁵, avalanșa de anglicisme provenite din engleza britanică și americană completează tabloul eclectic al vocabularului limbii române contemporane. Aspectele controversate nu sunt de neglijat. Așa de pildă, în pofida năzuinței de a contribui la internaționalizarea vocabularului, mutațiile semantice realizate după modelul limbii franceze cunosc uneori utilizări improprii în raport cu referentul sau contextul. Faptul se explică prin aceea că inovațiile în discuție se plasează la nivelul semnificatului, fără a afecta semnificantul și devin accesibile doar specialiștilor.

În pofida sincronizării formelor lexico-semantice cu modelul străin, fondul latin ca și aderența la neologismul romanic a rămas invariantul în variații. Orientarea către sursele latine de modernizare a lexicului românesc este intuiția integrării lingvistice europene. Majoritatea limbilor de cultură ale Europei (romanice, slave, germanice) cu care româna a venit în contact au asigurat circulația împrumuturilor latino-romanice încă din zorii culturii noastre. Faptul are o dublă motivație: socio-culturală și lingvistică, privind acceptabilitatea semantică.

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea se constată o creștere masivă a influenței limbii italiene asupra lexicului românesc. Fenomenul se datorează deschiderii unor autori ai timpului spre cultura italiană (Constantin Cantacuzino), dar și traducerilor. Prin traducerea *Fotelului Novel* din italiană, limba română s-a îmbogățit cu un număr apreciabil de termeni ce definesc relațiile interumane și comerciale, în general: *companir, damă, flotă, plic, pălărie*. Secolul al XVIII-lea a amplificat aceste direcții prin activitatea altor cărturari (Silvestro Amelio, Dimitrie Cantemir). Serii terminologice științifice sunt înregistrate în primul tratat românesc de medicină, scris în două părți (*Meșteșugul doftoroaiei și Meșteșugul doftoricesc*), precum și în domeniul vieții sociale: *danezi, gentilom, misionar, olandez*. Un singur împrumut din limba spaniolă există în româna veche – *bezuar* – intrat prin filieră germană, sunt de părere autorii *Dicționarului de împrumuturi latino-romanice*⁶.

Absența unor relații culturale sau economice directe între poporul român și francez, în perioada anterioară anului 1760, nu a făcut posibil împrumutul lexical direct în româna veche. Circulația cuvintelor cu etimon francez s-a realizat fie prin mijlocirea limbii germane (*baron, magazin, mască, parmezan*), fie prin intermediul limbilor rusă (*cazarmă, ordinanț, prinț*) și polonă (*furier, muzicant, acord, cornet, dragon*).

Influența franceză a avut un rol decisiv la desăvârșirea modernizării limbii române, o dată cu sfârșitul secolului al XIX-lea, din cel puțin două motive: primul se

³ Irina Preda, *Îmbogățirea lexico-semantică a limbii române actuale (cu privire specială în perioada post-decembristă)*, II, în L.R.C., XLI, 1992, nr. 10, p. 541-548.

⁴ Angela Bidu-Vrâncianu, *Dinamica sensurilor în româna actuală*, în „Limbă și literatură”, 1997, volumele III și IV, p. 39-44.

⁵ Elena Slave, *Metafora în limba română*, București, Editura Științifică, 1991, p. 40.

⁶ *Dicționarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche*, București, Editura Științifică, 1992, p. 15.

referă la conștiința originii comune a celor două popoare și a înrudirii lor lingvistice. Cel de-al doilea ține de valorificarea prestigiului cultural al Franței la începutul secolului al XIX-lea și de relațiile de ordin politic și economic existente între Franța și România. Modelul francez se dovedea dominant și determinant în aspirația participării românești la familia europeană. Inserția de termeni neologici s-a realizat la nivelul conceptelor, pe variate arii ale activității științifice, politice și culturale. Etimonul francez fundamentează, în bună parte, limbajul filozofic românesc.

În 1846, A.T. Laurian traduce manualul de filozofie al lui Delavigne. În absența unui limbaj filozofic, traducătorul introduce un număr apreciabil de neologisme pentru a defini raporturile dintre noțiuni și relațiile reprezentate de acestea. Laurian recurge „la o vorbă nouă pentru fiecare idee nouă”, cu scopul mărturisit „de a forma o limbă filozofică pentru cugetarea filozofică”. Termenii supraviețuiesc și astăzi prin valorile semantice novatoare: *analogie, eroare, filozofie, formă, idee, imagina, logică, sensibilitate* etc.

Formarea terminologiei filozofice românești sub influența secolului raționalist al gândirii franceze nu este un fapt izolat. Domeniul științelor pozitive și al tehnicii a manifestat aceeași deschidere spre neologismele de proveniență franceză, cu atât mai mult cu cât acoperă lacunele existente și în această sferă lexico-semantică. D. Macrea⁷, într-o comunicare prezentată la Congresul de Filologie romanică de la Madrid, ocupându-se de studiul neologismelor cu etimon francez, remarcă faptul că 27% din termenii științifici și tehnici sunt numai de origine franceză.

Absorbția masivă a neologismelor latino-romanice a adus cu sine fenomenul de relatinizare⁸ a limbii române, manifestat sub două forme, enunțate de Maria Cvasnii Cătănescu⁹: pe de o parte, neologismele acoperă lacune din vocabularul românesc, iar pe de altă parte, împrumuturile neo-latine au dus „la formarea sau extinderea unor serii sinonimice”.

Dacă prin Școala Ardeleană și perioada pașoptistă, secolul al XIX-lea a fost considerat secolul influenței latino-romanice, secolul XX exprimă aderența la neologismul tipic anglicist și american. Cu toate acestea, ultimele trei-patru decenii aduc în prim-planul lingvisticii românești eșantioane de neologisme de origine franceză¹⁰. Iată o listă pe care literatura de specialitate o oferă: *autism, autogrefă, biocompatibil, craniometrie, ecogramă, paranormal, preanestezie, serodiagnostic* etc. O serie dintre aceste neologisme, deși pare curios, sunt transmise tot prin filieră rusă (*alianță, plan, prezidiu, propagandă, rasism, sector, vigilență*). Un secol mai târziu, același fenomen se repetă: „limba română împrumută din rusă neologisme rusești de sursă latină și romanică iar acestea s-au dovedit a fi deosebit de rezistente în timp”¹¹.

Categoria acestor neologisme pe care lingvistica le numește *împrumuturi savante*, pătrunse pe cale cărțurărească, formează „superstratul cultural latin”, fenomen panroman, pe care Tagliavini îl considera „braț al aceluiași râu care aduce apă de la

⁷ Dumitru Macrea, *Probleme ale structurii și evoluției limbii române*, București, Editura Științifică și Pedagogică, 1982, p. 72-81.

⁸ Sextil Pușcariu, *Limba română I, Privire generală*, București, Editura Minerva, 1976, p. 370-415.

⁹ Maria Cvasnii Cătănescu, *Limba română. Origini și dezvoltare*, București, Humanitas, 1996, p. 122.

¹⁰ Florica Dimitrescu, *Dinamica lexicului românesc - ieri și azi*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, Editura Logos, 1995, p. 238-259.

¹¹ Maria Cvasnii Cătănescu, *op. cit.*, p. 114.

același izvor latin”. Sub denumirea de *împrumuturi savante* se ascund realități diferite de la o limbă la alta, dar mai ales de la limba română la limbile romanice din Occident, deoarece numai acestea din urmă au menținut latina ca limbă a culturii și administrației, de-a lungul întregului Ev Mediu, și ca limbă a bisericii catolice romane, până la al doilea conciliu al Vaticanului. Iată ce scria Tagliavini: „Când deci, atât în perioada formării lor, înainte de stabilizare, cât și mai târziu, în cursul întregii lor istorii, limbile neo-latine din Occident au avut nevoie să exprime concepte sau să denumească obiecte pentru care nu găseau un termen corespunzător în fondul lingvistic comun, vulgar, ele îl împrumutau din limba scrisă, adică din cea latină care, cu forme mai mult sau mai puțin clasice (sau imitându-le pe acestea), continua să fie limba culturii și a școlii, model de stil și model al oricărui gen literar, rezervor lingvistic la dispoziția oamenilor culti. Latina reprezenta, de asemenea, modelul sintactic al prozei artistice, care, la toate națiunile neolatine occidentale, a adoptat tipul stabilit de tradiția seculară a literaturii latine medievale”.

Elementele erudite ale limbii italiene poartă mărcile suprasegmentale (poziția accentuării latine, bazată pe cantitatea penultimei vocale), morfo-sintactice (menține comparativele și superlativele sintetice ca și termenii ce reproduc un nominativ latin) și semantice ale latinei clasice. Varianta toscană și cea florentină s-au dovedit mult mai receptivă la acest tip de împrumut, datorită asemănărilor majore „cu tipul latin” de structuri lexicale și morfologice. Diferențele dintre fondul primar și superstratul cult sunt de ordin fonetic. Apar frecvent dublete semantice de tipul: *vizio* - *vezzo*, *capitolo* - *capecchio*, unde, alături de forma savantă este prezentă și varianta populară. Termenii care au evoluat dintr-un nominativ latin sunt tot forme savante, dacă avem în vedere faptul că latina populară nu a conservat această formă casuală. Edificator rămâne însă, în viziunea lui Tagliavini, stratul cultural, definit prin sferele semantice variate, fie că este vorba de terminologia științifică sau de cea religioasă, care conservă și accentul latin: lat. *cathedra* > it. *cattedra* (cu accentul pe prima silabă). Și în limbile portugheză și spaniolă elementul livresc latin a pătruns în perioada Renașterii europene, respectiv în secolele al XV-lea și al XVI-lea, prin ceea ce Tagliavini numea „alotropi” specifici: sp. *fingir* (‘a simula’), sp. *circulo* (‘cerc’). Datorită mării influențe pe care cultura latină a avut-o în evoluția limbii franceze, elementul livresc este mai bine reprezentat în acest idiom. Numeroase cuvinte aparținând limbajului oral sunt înlocuite cu sinonimul cult. Spre deosebire de superstratele germanice, influența latină este „preponderent cultă, tipic literară”¹². Dacă în majoritatea cazurilor, cuvintele împrumutate pe această cale au pătruns în limbile romanice occidentale, relativ devreme, în limba română neologismele savante sunt mult mai recente, iar gramaticile le situează într-o clasă diferită de aceea a cuvintelor latine transmise prin filieră populară. Cauzele au fost invocate tot de Tagliavini: „românii s-au aflat izolați de lumea occidentală și de cultura latină a întregului Ev Mediu și chiar a începuturilor perioadei moderne. Cuprinși în teritoriul Imperiului bizantin și sub dominația lingvistică și culturală greco-bizantină, mai întâi, iar mai târziu slavă, cu o biserică creștină ce folosea ca limbă liturgică paleoslava, cu organizări statale a căror limbă oficială era medio-bulgara, româna a rămas complet izolată într-un mediu de limbi diferite”.

¹² Carlo Tagliavini, *Originile limbilor neolatine* (traducere Ana Giurescu, Mihaela Cârstea-Romașcanu), București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977, p. 257.

Aderența limbii române la modelele de *circulație internațională*, dintre care ne-am oprit la așa-numitele compuse de tip greco-latin, trădează aceeași deschidere spre modelul lingvistic european. O diferențiere s-ar cuveni însă. Mulți latiniști au considerat derivarea latină cu prefixe drept compunere, pornind de la premisa autonomiei prefixelor din structura lexicală nou obținută. Ideea nu este nouă. Warthburg¹³, referindu-se la procedeele de formare a cuvintelor, susținea în 1963 faptul că derivarea și compunerea se află într-un raport de continuitate diacronică. Prin origine, derivarea este un alt fel de compunere, în care nu se mai poate identifica etimonul lexico-semantic al sufixului.

Limba română contemporană realizează distincția necesară dintre prefix și prefixoid, sufix și sufixoid. Prefixoidele sau pseudoprefixele sunt unități care în limbile de origine (latină și greacă, de regulă) au avut autonomie lexicală și semantică, în opoziție cu prefixele care, așa cum s-a putut vedea în limba latină, nu se bucurau de această independență, devenind uneori neanalizabile. Datorită mobilității lor, prefixoidele și sufixoidele au fost folosite ca baze de compunere în ceea ce Fulvia Ciobanu¹⁴ numea „compuse de tip greco-latin”. Rolul acestor elemente se definește cu atât mai bine cu cât ne apropiem de limbajul științei și al tehnicii.

Compusele realizate prin procedee „culte”, proprii limbii literare sau limbajelor specializate se deosebesc de derivate prin relativa autonomie lexico-semantică a celor două unități structurale și se aseamănă prin puterea de a forma serii derivate. A se compara: *morfologie, omolog, democrație*, compuse savante care formează derivate de tipul: *omologat, neomologat, nedemocratic, antidemocratic*, cu: *prescurtat, încântat, dezdoit*, formate cu prefixe, ale căror derivate pot fi: *neprescurtat, neîncântat, nedezdoit*. Nu toate compusele cu elemente savante pot forma derivate, așa cum se poate vedea în terminologia tehnico-științifică internațională: *electrofiltru, telecomandă, cvasiomogen, panromanice* etc.

Un număr din ce în ce mai consistent de prefixoide au dobândit un grad de lexicalizare atât de mare, încât sunt utilizate în limba română contemporană ca elemente cu sens de sine stătător, în domeniul științific, comercial și medical: *Electro, Foto, Tehno, Poli, Filo, Dermato, Metro, Auto, Audio, Video* etc. Acest procedeu al „trunchierii” este omniprezent în clișeele internaționale, fie că avem în vedere modelul francez (Iorgu Iordan) fie cel englez (Adriana Stoichițoiu Ichim).

Dacă modelul este hibrid (francez sau englez), etimonul rămâne greco-latin. Iată o listă a celor mai frecvente prefixoide utilizate în compusele savante ale limbii române: gr. *aero-* (‘aer’): aeronavă, aerosol, aeroport; lat. *agri-* (lat. *ager, agris* - ‘câmp’): agricultură; gr. *agro-* (‘ogor’): agronomie, agrozootehnic; gr. *antrop-* (gr. *antropos* - ‘om’): antropologie; *auto-* (‘însuși’, ‘mașină’): automobil, autopropulsie; lat. *avi-* (lat. *avis* - ‘pasăre’): avicultură, avicol; *baro-* (‘greutate’): barometru; gr. *biblio-* (gr. *biblion* - ‘carte’): biblioraft, bibliotecă; gr. *bio-* (gr. *bios* - ‘viață’): bioenergie, bioterapeut; gr. *cata-* (gr. *cata* - ‘de sus în jos’): cataliză, catalizator; gr. *cardio-* (gr. *kardia* - ‘inimă’): cardiovascular; gr. *cine-* (mato) (gr. *kine* - ‘mișcare’): cinematograf; gr. *cicl-* (gr. *kzklos* - ‘cerc’): bicicletă; lat. *circum-* (lat. *circum* - ‘împrejur’): circumscrie; gr. *cromo-* (gr.

¹³ W. von Wartburg, *Problemes et methodes de la linguistique*, Paris, PUF, 1963, p. 89-102.

¹⁴ Fulvia Ciobanu și Finuța Hasan, în *Formarea cuvintelor în limba română*, vol. I., *Compunerea*, Editura Academiei, 1970, p. 241-260.

chroma - ‘culoare’): cromosferă; gr. *crono-* (gr. *chronos* - ‘timp’): cronologie, cronometru; gr. *cripto-* (gr. *kryptos* - ‘ascuns’): criptogramă; *climato-* (*climă*): climatoterapie; lat. *cvasi-* (lat. *quasi* - ‘cam’, aproximativ): cvasiiluminat; gr. *demo-* (gr. *demos* - ‘popor’): demografie; *dermato-* (*dermo* - ‘piele’): dermatologie; dermatolog; gr. *di-* (gr. *dis* - ‘de două ori’): dioxid; diftong; gr. *dia-* (gr. *dia* - ‘prin’, ‘între’): diagnostic; diasistem; lat. *bi-, bis-* (lat. *bis* - ‘de două ori’): bianual, bicameral; gr. *endo-* (gr. *endon* - ‘înăuntru’): endocard, endoscop; gr. *epi-* (gr. *epi* - ‘deasupra’, ‘pe’): epidermă; gr. *eu-* (gr. *eu* - ‘bine’, ‘frumos’): eufonie; Eugenia (cea cu naștere bună, născută sub auspiciii favorabile); gr. *electro-* (gr. *electron* - ‘chihlimbar’, ref. la electr.); *epistemo-* (‘cunoaștere’) -epistemologie; epistemolog; *fero-* (‘fier’): feromangan, feromagnetic; gr. *filo-* (gr. *philos* - ‘prieten’): filantrop, filologie; gr. *fono-* (gr. *phone* - ‘sunet’, ‘voce’): fonolog, fonograf; gr. *foto-* (gr. *phos, photos* - ‘lumină’): fotograf; gr. *fraz-* (gr. *phrasis* - ‘vorbitură’, ‘limbaj’): frazeologie; *fungi-* (‘ciupercă’): fungicid; gr. *geo-* (gr. *ge* - ‘pământ’): geologie, geodezie; gr. *gen-* (gr. *geneia* - ‘naștere’): genealogie; gr. *graf-* (gr. *graphein* - ‘a scrie’): grafologie, grafolog; gr. *gram-* (gr. *gramma* - ‘literă’, ‘scriere’): gramofon; gr. *hemo-* (gr. *haima* - ‘sânge’): hemograma; *hetero-* și *etero-* heterosilabic, eterogen; *hipo-* (‘referitor la cal’): hipodrom; gr. *hidro-* (gr. *hydor* - ‘apă’): hidrografie, hidrofor; lat. *infra-* (lat. *infra* - ‘sub’, ‘mai prejos’): infrastructură; lat. *inter-* (lat. *inter* - ‘între’): internațional; lat. *intra-* (lat. *intra* - ‘în interiorul’): intramuscular; gr. *iso-, izo-* (gr. *isos* - ‘egal’, ‘la fel’): izomorfi; gr. *kilo-* (gr. *chilioi* - ‘o mie’): kilogram, kilotonă; gr. *lito-* (gr. *lithos* - ‘piatră’): litografie, litograf; gr. *log-* (gr. *logos* - ‘cuvânt’, ‘vorbitură’): logoped, lodopedie; gr. *macro-* (‘mare’): macrosistem, macocosm; gr. *mega-* (gr. *megas* - ‘mare’): megafon, megastar; gr. *meta-* (gr. *meta* - ‘după’, ideea de schimbare): metaforă; gr. *mezo-* (gr. *mesos* - ‘de mijloc’): mezozoic; gr. *metro-* (gr. *metron* - ‘măsură’): metronom; gr. *micro-* (‘mic’): microscop, microcosmos; gr. *mono-* (gr. *monos* - ‘unic’): monografie, monolit; gr. *morfo-* (gr. *morphe* - ‘formă’): morfologie; gr. *moto-* (gr. *motus* - ‘pus în mișcare’, ‘cu motor’): motonavă; *oftalmo-* (‘ochi’, ‘vedere’): oftalmolog, oftalmologie; lat. *omni-* (lat. *omnis* - ‘tot’): omnivor, omniprezent; gr. *omo-* (gr. *homoios* - ‘la fel’, ‘aceiași’): omonim; gr. *onto-* (gr. *onthos* - ‘ființă’): ontologie, ontolog; *orto-* (‘corect’, ‘adevărat’): ortografie; gr. *paleo* (gr. *palaios* - ‘vechi’): paleolitic, paleografie; gr. *pan-* (gr. *pan, pantos* - ‘tot’, ‘întreg’): pantomimă; gr. *para-* (gr. *para* - ‘alături’, ‘contra’): paragraf; gr. *peri-* (gr. *peri* - ‘în jur’): perifrază, periscop; *pluri-*: pluricelular, plurivalent, pluridimensional; gr. *poli-* (gr. *polys* - ‘mult’): poliglot, polivalent; lat. *post-* (lat. *post* - ‘după’, ‘ulterior’): postfață; postnatal; gr. *piro-* (gr. *pyr, pyros* - ‘foc’): pirogravură; *port-* (‘poartă’, ‘ține’): portavion, portaitoi; portochelari; *proto-* (‘vechi’, ‘începător’): prototip, protoistorie; gr. *pseudo-* (gr. *pseudos* - ‘fals’): pseudopatriot, pseudonim; gr. *psiho-* (gr. *psyche* - ‘suflet’): psihologie; psiholog; lat. *semi-* (lat. *semi* - ‘jumătate’): semicerc; *speo-* (‘peșteră’): speolog, speologie; *tehno-* și *tehni-*: tehnicolor, tehnografie, tehnolog; gr. *tele-* (gr. *tele* - ‘departe’): telecomandă, telescop; gr. *termo-* (gr. *thermos* - ‘cald’): termometru, termofor; gr. *topo-* (gr. *topos* - ‘loc’): topografie, topologie; *rino-* (‘nas’): rinofug, rinolaringologie; *uni-* (‘de unul singur’): unilateral, unicameral; lat. *ultra-* (lat. *ultra* - ‘foarte’, ‘extrem de’).

Dintre *sufixoide* reținem doar câteva: *-atlon* - (‘probă’, ‘exercițiu’): tetratlon, biatlon; *-bal* - (‘minge’): fotbal; *-icid* - (‘care ucide’): pesticid, paricid, patricid; *-dezie* - (‘care împarte’): geodezie; *-enal* - (‘la un număr de ani’): bienal, trienal; *-fil* - (‘care

iubește’): bibliofil; *-fug* - (‘care fuge’, ‘respinge’): centrifug, rinofug; *-fob* - (‘care urăște’): claustrofob; *-for* - (‘care poartă, duce’): hidrofor; *-gramă* - (‘scriere’): caligramă, integramă; *-log* - (‘cuvânt’): biolog, ontolog; *-mestru* - (‘lună’): semestru, trimestru; *-pedie* - (‘educație’): logopedie; *-plan* - (‘care plutește’): aeroplan, deltaplan; *-pol* - (‘dreptul de a vinde’): interpol; *-polă* - (‘oraș’): metropolă; *-scop* - (‘care examinează’): microscop, stetoscop; *-tecă* - (‘sertar’, ‘colecție’): bibliotecă; *-zoo* - (‘animal’): ‘zoomorf’, ‘zoologie’.

Dacă limba română însușește aceste formative în categoria prefixoidelor și le concepe ca mărci ale superstratului savant, limbile franceză și italiană le consideră prefixe sau cuvinte autonome din punct de vedere semantic, încadrându-le în stilul familiar. Iată câteva exemple: lat. *audio-* avea sensul strict de ‘a auzi’, dar și sensul general de ‘a afla’, ‘a simți’, ‘a asculta’, ‘a audia’ etc. Limba franceză a consemnat forma *audio* cu mențiunea „familiar”, precum și derivatele acesteia: *audience*, subst. f.; *audiogramme*, subst. f.; *audiometre*, subst. fem.; *audio-visuel*, *-le*, adj. compus; *auditeur*, *-trice*, subst. fem.; *auditif*, *-ive*; *audition*, subst. f.; *auditoire*, subst. m.; *auditorium*, subst. m. În italiană, *audio* figurează ca substantiv cu valoare lexicală autonomă, dar și ca formant în derivate: *auditivo*, subst.; *auditorio*, adj.; *audizione*, subst. etc. Dicționarele limbii spaniole nu rețin decât seriile derivatice cu lat. *audio*, de tipul: *audicion*, subst. f.; *audiencia*, subst. f.; *auditor*, subst. m. etc.

Limba română înregistrează două situații aflate într-un raport de discontinuitate diacronică: dacă în DEX, editat de Academia R.S.R. în 1973, *audio* era înregistrat ca element de compunere care înseamnă ‘servind la auz’, ‘solicitând auzul’, în DOOM lexemul dobândește autonomie, fiind acceptat – după modelul hibrid internațional – ca „adjectiv invariabil”, pe lângă calitatea de formant al unor serii derivate (*audibil*, *audibilitate*, *audient*, *audientă*, *audiență*, *audiere*, *auditiv*, *auditor*, *auditoriu*, *audiție*) sau aceea de element savant de compunere (*audiofrecvență*, *audiogramă*, *audiometrie*, *audiometru*, *audioprotector*, *audiovideo*, *audiovizual*). Tot cu valoare adjectivală îl regăsim astăzi și în engleză, la fel ca și în presa românească.

Un alt formant, *video-*, are ca etimon lat. *video*, *ere*, *vidi*, *visum*, verb de o mare varietate semantică (*video*, *ere*, *vidi*, *visum*) ce a supraviețuit în lexicul panroman. Valorile lexico-semantice, morfologice diferă de la o perioadă la alta, de la un registru lingvistic la altul. Așa, de pildă, dacă în DEX prefixoidul nu figura decât într-un singur compus – *videofrecvență* –, peste trei decenii descoperim în DOOM atât calitatea de cuvânt cu autonomie lexicală, cât și pe aceea de formant: *video*, adj. invar.; *video*, s.n., art. *videoul*; *videocameră*, *videoclip*, *videofon*, *videofrecvență*. În stilul publicistic, *video-* semnifică ‘în legătură cu sistemele de transmitere vizuală, cu televiziunea’ și are valoarea unui adjectiv invariabil (aparatură video). În domeniul comerțului, *video-* și *audio-* sunt folosite ca substantive („Am cumpărat un video”) sau ca prefixoide în compusele savante: *videocasetofon*, *videoricorder*. Prin extensie semantică, *video-* dobândește o valoare secundară: „Mergem la video”; „Am găsit și programe de video”, sau devine un substantiv abstract, în construcții de tipul: „Cu video-ul ne-am detașat mult de vechea mentalitate”.

Și compusele cu *vice-* cunosc în limba română fenomenul „trunchierii”, după modelul francez. Etimonul este lat. *vice* (*vicem*, *vicis*), substantiv feminin fără forme de nominativ-dativ, singular și plural, care semnifică ‘venire la rând’, ‘ordine’, ‘alternativă’, dar și ‘rol într-o funcție’. Limba franceză l-a dezvoltat ca formant în

compuse de tipul: *vicerecteur* (s.m.) sau ca substantiv de genul masculin: *vice-*, iar limba italiană, în structuri asemănătoare: *vicepresidente*. În limba română este frecvent utilizat în stilul publicistic, având caracter informal și valoare substantivală: „Următorul vice va fi ales de noi”.

Formantele cu etimon grecesc venite prin filieră latină sunt mult mai numeroase în clișeele internaționale. Grecescul *autos-* avea la origine sensul ‘cu de la sine putere, prin sine însuși’. Și limba latină consemna, după modelul grecesc, derivate de tipul: *autographus* (adj.), cu sensul ‘scris cu mâna proprie’, ‘autograf’, *autopracta, orum*, substantiv cu sensul ‘lucruri făcute spontan’. În limba franceză, al cărei model este folosit în compusele românești, *auto* este inserat în dicționare atât ca prefix, cât și ca substantiv feminin, folosit în stilul familiar: *autobiographie, autocritique, autodétermination, autographe, automobile, automoteur, automotrice, automatism, autopropulseur, autoportrait, autodidacte, autodéfense, autodestruction*. În același raport de continuitate diacronică se află derivatele și compusele limbii italiene: *autobiografico, autocarro, autocefalo, autocorriera, autocratico, autogeno, automezzo, autorafo*. Propensiunea limbii române spre modelul lingvistic european rămâne constantă și de această dată și pare că depășește etapa actuală de evoluție a limbii, dacă privim comparativ datele oferite de DEX și DOOM. Reținem din DEX: *auto* „1. subst. n. (*familiar*), automobil; 2. element de compunere savantă; 3. adjectiv invariabil: care se efectuează cu ajutorul unui automobil, care privește automobilele”. *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române* reține doar valoarea de adjectiv invariabil.

Există în limba română o categorie de compuse savante pe care unii cercetători le consideră cuvinte de bază, cu toate că vorbitorul sesizează secvențial structura cuvântului compus: *aeroport, pseudonim, monolit* etc. Cu toate acestea, nu există o linie de demarcație bine trasată între prefixoidele devenite neutre sub aspect lexical într-un cuvânt de bază și prefixoidele productive în compusele vocabularului limbii române contemporane. Nu există criterii solide de clasificare. S-ar putea însă ca datorită corpului fonetic redus al celui de-al doilea element – *monolit, omofon, omonim* – să se creeze în mintea vorbitorului ideea unei structuri lexicale omogene. Dar, cu toată forma redusă, cel de al doilea element rămâne purtătorul de sens al compusului, marca lui semantică.

Norma socio-culturală reglementează în fiecare idiom motivația și rolul neologismelor în raport cu specificul unui domeniu de cunoaștere, al unui registru al limbii, al unei perioade de devenire istorică. Au existat de-a lungul evoluției limbii române perioade de invazie a grecismelor și a turcismelor, perioade de invazie a franțuzismelor, așa cum astăzi asistăm la o avalanșă a anglicismelor și americanismelor. Fenomenul nu este singular în lingvistica europeană. Scandalul pe tema „franglezei” anilor ’50 (termen propus de R. Etiamble) avea în centrul atenției un idiom hibrid ce a rezultat din amestecul limbii franceze cu termeni, structuri frazeologice și elemente de compunere anglo-americane. Invazia de anglicisme a devenit la sfârșitul mileniului al II-lea un fenomen general în Europa de Est, supusă unui ritm accelerat de sincronizare cu Occidentul, după ieșirea din sfera izolaționismului comunist. Lingviștii români, oamenii de cultură în general (Octavian Paler, George Pruteanu, Geo Dumitrescu) nu au avut atitudinea puristă a autorilor francezi. Într-o conferință ținută la sediul UNESCO din București, O. Paler menționa: „Eu cred că vorbim o limbă în care există niște amestecuri

foarte bizare, ba de rumeguș al limbii de lemn, ba de jargon anglo-român, ba de prețiozități ridicole (...), prin care diverși semidocti au avut să își dea un fel de lustru cultural după decembrie '89".

De-a lungul evoluției sale, limba română a avut geniul de a face distincție între „modă” și necesitate. După ce „moda” s-a consumat în virtutea legilor oricărei relativități, au supraviețuit acele împrumuturi, unități frazeologice care nu aveau corespondent românesc, ale căror avantaje s-au făcut remarcate fie sub aspectul ideii, al noțiunii, fie sub acela al preciziei, al expresivității, al sincronizării, dar care au întărit spiritul neo-latin al limbii.

Într-un limbaj surprinzător de maioreșcian, criticul italian Francesco de Sanctis, combătând formele fără fond, se întreba într-un discurs inaugural ținut la Universitatea din Neapole: „Ce este libertatea fără oameni? Este formă fără conținut... rugăciuni fără credință, soldați fără patrie”¹⁵.

Și totuși... astăzi s-ar cuveni să ne punem întrebarea: ce ar fi limba română fără formele neologice latino-romanice ?

Bibliografie

Dicționarul explicativ al limbii române, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1975.

Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Univers Enciclopedic, 2005.

Dicționar latin-român, ediție îngrijită de Gheorghe Guțu, București, Humanitas, 2003.

Petit Larousse. Dictionnaire encyclopedique pour tous, Paris, Librairie Larousse, 1967, 1970.

Dicționar român-italian, italian-român, ediție îngrijită de prof. Gheorghe Bejan și Franco Albertini, Editura Steaua Nordului.

The Process of European Integration: Aspects of the Romanian Linguistic Dimensions

Having a face oriented towards Western Europe and another one towards Balkan space, modern Romanian vocabulary developed itself as a fundamental contradiction that defines the whole modern Romanian culture. Some lexical forms (western or Balkan) have been totally assimilated others just partially; thus there are some hybrids whose origin is not sure. This phenomenon imposed itself as a defining coordinate in the present all the more as Romania is 'suffering' from a fast synchronizing with the forms of European culture and civilization.

¹⁵ Francesco de Sanctis, *Saggi critici III*, Milano, 1993, p. 269.